

KISS TAMÁS

TÁMPONTOK AZ ERDÉLYI ETNIKAI
RÉTEGZŐDÉSI RENDSZER VIZSGÁLATÁHOZ I.

Tanulmányunk egy nagyobb léptékű, az erdélyi etnikai rétegződési rendszer változására fókuszáló vizsgálat első eredményeit, illetve hipotéziseit foglalja össze. Az egyes nemzetiségek/etnikumok közötti társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatát több szempontból is időszerűnek és sürgetőnek tartjuk. A 2002-es népszámlálást követően Erdélyben megélnékültek a demográfiai, nemzetiség-statisztikai vizsgálatok. Ezek elsősorban a termékenységi magatartás, a halandóság nemzetiségi különbségeire, a migráció (etnikai és nem etnikai természetű) mozgatórugóira, illetve az asszimilációt meghatározó tényezőkre fókuszáltak. Ugyan a vizsgálatok igyekeztek a demográfiai folyamatokat tágabb társadalmi kontextusban vizsgálni, az egyes etnikumok társadalmi pozícióiról, illetve az etnikai egyenlőtlenségekről mégsem rendelkezünk átfogó képpel.¹ Ez a hiányosság már csak azért is szembeötlő, mivel a két világháború közötti erdélyi társadalomtudományos gondolkodás egyik fő fókuszja az egyes etnikumok társadalmi pozícióira irányult.²

Vizsgálatunk elsősorban az erdélyi etnikai rétegződési rendszer 1989 utáni helyzetére és változásaira koncentrál. Ennek ellenére – ha nem is olyan súllyal, mint az említett periódust – az elemzés során szükséges (1) az 1880–1910 közötti, (2) a két világháború közötti, (3) a kommunista periódus alatti változásokat is érinteni.³ Jelen tanulmány – amely, a vizsgálat jelenlegi állásából adódóan, szükségképpen vázlatos – három részre tagolódik. Az első rész röviden összefoglalja azt az elméleti keretet, amelyen keresztül az etnikai rétegződés problémakörét tárgyalni szeretnénk. A második rész megpróbálja az elmúlt évtizedekben történt változásokat egyfajta történeti távlatba helyezni. A kutatás jelenlegi fázisában az 1880–1910 közötti, illetve a két világháború közötti periódus változásait tudjuk felvázolni, míg a kommunista rendszer alatti változások elemzésével adósak maradunk. Az előbbi két periódust is csupán a szakirodalom, illetve a publikált adatforrások alapján áll módunkban tárgyalni. Ennek ellenére ez a rész támpontul (és ellenpontul) szolgálhat a harmadik részben vázoltakhoz, ahol az 1977-es, 1992-es és 2002-es népszámlálások alapján próbáljuk meg bemutatni az etnikai egyenlőtlenségek változásait. Ebben a *Minnesota Population Center* IPUMSI adatbázisaira támaszkodunk, amelyek a nevezett romániai népszámlálások 10%-os mintáját tartalmazzák.

A vizsgálat során a társadalmi pozíciók és az etno-demográfiai folyamatok közötti kapcsolatot részletesen elemezni fogjuk. Jelen tanulmány azonban az etnikai térszerkezet változását területi korlátok okán nem tárgyalja. Ennek a hiánya talán abban mutatkozik meg a legélesebben, amikor a két világháború közötti etnikai rétegződési rendszer tárgyalásáról a 20. század utolsó negyedére váltunk. A két periódus között ugyanis az etnikai térszerkezet nagymértékben megváltozott. A kommunista periódusban korábbi jelentőségét elveszítette a zsidó, majd a német közösség, a más etnikumoktól nagyban eltérő cigány népesség pedig Erdély második legszámosabb kisebbségévé vált. Tanulmányunkban elsősorban a magyarok társadalmi pozícióinak a változására fókuszálunk, amit – fent említett etno-demográfiai folyamatok miatt – a románok mellett a történeti részben a németekhez (illetve ahol adatolható, a zsidókhoz), a népszámlálási adatbázisok elemzésében pedig a cigányokhoz hasonlítunk.

Szakirodalmi támpontok

A '90-es évektől kezdődően a kisebbségi magyar népességre reprezentatív *survey vizsgálatok* fontos szerepet töltek be az erdélyi magyar közösség megismerésében,⁴ a kialakult kutatási gyakorlat mégis jelentős félreértések forrásává vált. A magyarokra vonatkozó adatbázisok ugyanis megerősítették és plauzibilissé tették a *kisebbségi magyar társadalmak* korábban is létező elképzelését,⁵ illetve ezeket önmagukban vizsgálható entitásokként tüntették fel. Természetesen léteznek olyan témák, amelyeknek a kisebbségi közösségekre szűkített vizsgálata indokolt. Kisebbségi mintán úgy vizsgálhatjuk például a magyar közösségek médiafogyasztását vagy politikai opcióit, hogy az így kapott eredmények értelmezése elvégezhető a többségi/országos adatokkal való összevetés nélkül is. Hiba azonban a kisebbségi magyar közösségeket minden szempontból különálló (és önmagában elemezhető) *kisebbségi társadalmak*nak tekinteni.

Ez a társadalmi rétegződési pozíciók vizsgálata során válik leginkább egyértelművé, az önálló entitásként elképzelt erdélyi magyar társadalomban ugyanis igen nehezen értelmezhető a *rétegződés kérdése, illetve a státuszok rendszere*. Hogyan beszélhetnénk a kisebbségi magyar társadalom rétegződéséről, amikor nehéz elképzelni, hogy a mobilitás és a státuszreprodukció stratégiai minden esetben ezen az elképzelt entitáson keresztül valósulnak meg? A kisebbségi közösségek társadalomszerkezetével foglalkozó kutatók természetesen felismerték ezt a problémát. Gyurgyík László (2004) például a szlovákiai magyarok rétegződési helyzetét vizsgálta és ehhez kapcsolódóan beszélt a kisebbségi magyar társadalom *torz szerkezetéről*. A torz szerkezet nála a többségre jellemző, illetve országos adatokhoz viszonyítva értelmezhető.

Amennyiben – mondja – különböző dimenziók mentén összehasonlítjuk a (szlovákiai) kisebbségi magyar népesség statisztikai jellemzőit az országos (szlovákiai) értékekkel, az előbbi kedvezőtlenebb helyzetét fogjuk konstatálni. Vagyis az országos átlaghoz viszonyítva a magyarok nagyobb része él periférikus jellegű településeken, nagyobb részük iskolázatlan, egyben kevesebben vannak az egyetemmet végzettek, több a munkanélküli, az inaktív, amire kedvezőtlen korszerkezet járul. Mindez Gyurgyík szerint azzal függ össze, hogy a kisebbségi társadalom demográfiai és társadalmi reprodukciója a tágabb (többségi) társadalmon, illetve egy idegen nemzetállami téren belül valósul meg. Ennek a tételnek, amellyel magunk is egyetértünk, a vizsgálat során kiemelt szerepet szánunk. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a kisebbségek – és akár partikulárisan a magyar kisebbség – társadalmi pozícióinak a változását fogalmilag adekvátábban meg tudjuk ragadni, ha a kisebbségi társadalom (torz vagy nem torz) szerkezete helyett az etnikai egyenlőtlenségi rendszert állítjuk középpontba. Ezért, mielőtt az empirikus elemzést megkezdénénk, röviden vázoljuk, hogy a társadalmi rétegződés szakirodalmába ehhez milyen lehetséges fogódzókat nyújt a számunkra.

Az etnikai rétegződési rendszer

Ha az etnikumközi viszonyok, illetve a társadalmi rétegződés szakirodalmát egyaránt áttekintjük, egy érdekes kettősségbe ütközünk. Egyrészt az etnikumközi viszonyok irodalmában a csoportok közötti aszimmetriáknak, alá-fölrendeltségnek kulcsszerepe van. Az esetek nagy többségében ez az aszimmetria határozza meg a csoportközi viszonyokat a legkülönbözőbb területeken, a mindennapi interakcióktól a diskurzív és intézményes struktúrákig. Az aszimmetria forrása, hogy a társadalmilag releváns erőforrások az egyes etnikumok között egyenlőtlenül oszlanak meg. Ennek megfelelően az etnikumközi viszonyok irodalmában a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek vizsgálata *explicite* vagy *implicit*e folyamatosan napirenden van. Ezzel szemben a társadalmi rétegződés vizsgálatában az etnicitás – ha nem is hiányzik teljesen – semmiképpen nem központi kategória.

Az etnicitás (mint elemzési szempont) marginális helyzete a társadalmi rétegződés irodalmán belül annak tudható be, hogy az a szakterületet uraló két legfontosabb paradigma, a funkcionalizmus és a marxizmus szempontjából egyaránt problematikus. A funkcionalisták egyik alaptétele, ahogy Davis és Moore (1997:10–15) kifejtették, hogy a társadalmi egyenlőtlenség egyetemes szükségszerűség, amin keresztül minden társadalom elhelyezi és motíválja az egyéneket, felkelti az adott pozíciók megszerzésének és a velük járó feladatok elvezetésének a vágyát. Konkrétabban két tényező miatt van a társadalom működése szempontjából szükség az egyenlőtlenségre: (1) a különböző pozíciók a társadalom szempontjából eltérő fontossággal bírnak, (2) egyes pozíciók betöltéséhez pedig ritka képességekre van szükség, amelyek vagy

veleszületettek, vagy költséges képzés nyomán alakíthatók ki. Ezért ezekhez (a funkcionális szempontból létfontosságú, illetve ritka tudást igénylő) pozíciókhoz magas szintű társított jogok, illetve előnyök kötődnek, amelyek mindegy beépülnek az adott pozícióba. Mindezt találóan sűríti a következő mondat: „A társadalmi egyenlőtlenség egy öntudatlanul kialakított eszköz, amellyel a társadalmak biztosítják, hogy a legfontosabb pozíciókat a legrátermettebb emberek lelkiismeretesen töltsék be” (Davis–Moore 1997:12). A fenti idézet alapján talán érthető, hogy az egyes társadalmi pozíciók (jutalmak) etnikumként egyenlőtlen megoszlása a funkcionalista elmélet szempontjából nehezen magyarázható probléma. Egyrészt, ha a rétegződési rendszerek, illetve az egyenlőtlenségek a társadalmak szükségeltéből fakadnak, akkor vajon az etnikai egyenlőtlenségek is ehhez kötődnek? Magától értetődő-e például, hogy a különböző etnikumok eltérő mértékben vesznek részt a képzési folyamatban, amely magasabb szinten jutalmazott pozíciók betöltéséhez szükséges? Fontos persze kiemelni, hogy a funkcionalista elméletek – amelyek egy konzervatív társadalom-elméleti hagyományhoz kapcsolódnak – nem a fennálló társadalmi egyenlőtlenségi rendszert akarják legitimálni. Nem az egyenlőtlenségek aktuális formáit és mértékét, hanem csupán az egyenlőtlenségek létét tekintik univerzális szükségyszerűségnek. Ennek ellenére elmondható, a funkcionalista rétegződéselmélet nagymértékben ignorálta az etnikai egyenlőtlenségek kérdését, az etnikumközi viszonyok szociológiája pedig nem igen használt funkcionalista elméleteket.

A rétegződéskutatások másik nagy elméleti hagyományát, a marxizmust már sokkal gyakrabban használták az etnikumközi viszonyokkal foglalkozó kutatók. Ennek ellenére a marxista elméleti hagyománynak az etnikumközi egyenlőtlenségek vizsgálatába való beillesztése sem problémamentes. A problémák elsősorban a marxi osztályelmélet néhány alapvonásával állnak összefüggésben. A marxista osztályelmélet (kritikusai szerint) a termelési mód, az osztály, illetve a történeti fejlődés egyetemes és absztrakt modelljén alapszik, így nem igazán használható az egyes társadalmak etnikai/nemzetiségi vagy faji megosztottságának a vizsgálatára.⁶ A kritikusok a marxisták osztály-redukcionizmusát emelik ki. Ez alatt azt értik, hogy a marxi elméletből kiinduló modellek az etnikai vagy faji megosztottságot vagy az osztály alapú szembenállásból és kizsákmányolásból vezetik le, vagy amennyiben az azonos (munkás) osztályhoz tartozók közötti etnikai szembenállásról van szó, mint a „hamis tudat” formájára mutatnak rá. A marxista indíttatású társadalomkutatók mindazonáltal nagymértékben hozzájárultak az etnikai egyenlőtlenségek és dominancia-viszonyok megértéséhez. Solomos (1986) három olyan marxista megalapozottságú irányt említ, amelyek túllépnek az osztály-redukcionizmuson. Ezek az etnikai/faji viszonyok relatív autonómiájának és az autonómiájának modellje,⁷ illetve az Edna Bonacich (1972) által kínált ketős munkaerő-piaci elmélet. E mellett Bourgois munkásságát érdemes ki-

emelni, aki szerint az „osztály és az etnicitás ugyanannak a [társadalmi egyenlőtlenségeket kitermelő – KT] materiális társadalmi folyamatnak a részei” (Bourgeois 1988:329).

A fent említett kutatók a marxista alapú megközelítést (vagy annak egyes olvasatait) az etnikai egyenlőtlenségek vizsgálatában használható eszközzé fejlesztették. Ennek ellenére Marx rétegződési modellje – amely a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatában a termelési rendben elfoglalt pozícióra összpontosít – egydimenziósnak nevezhető. Az etnicitás és társadalmi egyenlőtlenség kapcsolatának vizsgálata sikeresebb lehet, amennyiben valamilyen többdimenziós modell keretében történik. A következőkben a lehetséges alternatívák közül Gerhard Lenski modelljét vázoljuk, amely explicit módon tárgyalja az etnicitást mint a társadalmi rétegződés egy (lehetséges) dimenzióját.⁸

A továbbiakban használt *etnikai rétegződési rendszer* kifejezés Lenski etnikai osztályrendszer (*ethnic class system*) fogalmához kötődik. Lenski ugyanis az elemzés három szintjét különbözteti meg: a tág értelemben használt osztály (*class*),⁹ az osztályrendszer¹⁰ (*class system*) és az elosztási rendszer¹¹ (*distributive system*) fogalmát. Kiemelt jelentőséggel bír számunkra, hogy szerintem vannak olyan helyzetek, amikor az etnikai csoportokat hatalmi osztályoknak, az etnikai hierarchiát pedig etnikai osztályrendszernek kell felfognunk. „Amíg ezek a [faji, etnikai, vallási – KT] csoportok irrelevánsak az elosztási folyamat szempontjából semmi esetre sem tekinthetők osztályoknak vagy státusz-csoportoknak. Ha azonban a bennük való tagság a fontos és szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokhoz való hozzáférésben jelentékeny szerepet játszik, nem tekinthetjük őket másnak. Amikor ezeket a csoportokat osztályoknak nevezzük, nem állítjuk, hogy ezek nem értelmezhetők másként is, még csak azt sem, hogy más osztály-formákkal azonosak lennének. Azt azonban igen, hogy emberek egy olyan csoportját jelölik, akik egy, az erőforrások elosztásában szerepet játszó tulajdonság – ez esetben a faj, az etnikum, illetve a vallás – szempontjából közös pozícióban helyezkednek el”¹² (Lenski 1966:496).

Másrészt kiemeli, hogy az egyes hatalmi osztályoknak (így adott esetben az egyes etnikumoknak) vannak közös érdekeik, nevezetesen, hogy saját erőforrásaikat megvédjék, illetve növeljék, a konkurens osztályok erőforrásainak értékét pedig csökkentsék. Ez esélyt jelent a közös osztályhelyzet tudatosítására és az együttes cselekvésre, azonban ennek az esélynek a valóra válása nem szükségszerű. Ennek a tételnek kiemelt jelentősége van az etnikumközi viszonyok tekintetében. Lenski azt mondja ugyanis, hogy a többetnikumú társadalmakban – ahol az etnikum a hatalom egyenlőtlen megoszlásának egyik (de nem egyetlen) forrása – az egy etnikumhoz tartozók képesek ugyan a közös társadalmi, illetve politikai cselekvésre, de ennek megvalósulása nem következik be szükségszerűen. Miután a hatalmi aszimmetriáknak

vannak egyéb forrásai is, elképzelhető, hogy a közös társadalmi, illetve politikai cselekvés az etnikai határokat átmetszve más kritériumok alapján valósul meg. Ilyen kritérium lehet a marxi értelemben vett osztály vagy akár a nemi hovatartozás. A kisebbségi elitiek általában abban érdekeltek, hogy az etnikai választóvonalak mentén integráljanak és mozgósítsanak, míg az egyéb kritériumok mentén történő tagolódásban az egységet veszélyeztető tényezőt láthatnak.

Érdeemes végiggondolnunk, hogy mindez nagymértékben egyezik Rogers Brubaker (2004) sokat idézett „*csoportok nélküli etnicitás*” tételével. Brubaker szerint világos analitikai különbséget kell tennünk az etnicitás elemzése során a csoport és kategória között. A kategóriát a szociológiai elemzés vagy a statisztikai regisztráció hozza létre. A csoport alatt ezzel szemben „olyan lehatárolt közösséget értünk, amelynek tagjai kölcsönösen hatnak egymásra, kölcsönösen felismerik egymást, egymásra orientáltak, hatékonyan kommunikálnak, szolidaritást éreznek egymás iránt, kollektív identitással rendelkeznek és képesek összhangban cselekedni” (Brubaker 2004:12). Az etnicitást Brubaker szerint az elemzés során kategóriának kell tekintenünk, amiben, legjobb esetben is csupán benne van a csoporttá válás lehetősége. Ellenkező esetben (vagyis ha az etnikumokat csoportnak tekintetnénk) eleve reifikálnánk az etnikai mozgósításban érdekelt elitiek perspektíváját. Az általunk használt Lenski-féle modell sem mond mást, amikor azt hangsúlyozza, hogy az együttes politikai és társadalmi cselekvés különböző osztályrendszerek (*class system*) mentén valósulhat meg, amelyek közül az egyik etnikai osztályrendszer.

Igen lényeges számunkra az osztályrendszer és az elosztási rendszer (*distributive system*) közötti különbségtétel. Erre minden többdimenziós modellben szükségünk van, hisz az elosztási rendszer és az osztályrendszer csak abban az esetben esik egybe, ha egyetlen rétegződési szempont létét ismerjük el (mint ahogy a marxizmus a termelési eszközökhöz való hozzáférése alapján osztályrendszer esetében teszi). Lenski szerint az elemzés során annyi (hatalmi) osztályrendszert érdemes megkülönböztetni, ahány szempontból a társadalomban lényeges hatalmi aszimmetriák állnak fel. A modern piaci társadalmakban leginkább a vagyon, a jövedelem, az iskolázottság, illetve a foglalkozás generálja egyenlőtlenségeket. Ezek mellett azonban más osztályrendszerek is léteznek. Ilyen például a nemi osztályrendszer, de az etnikai szempontból plurális társadalmak túlnyomó többsége etnikai szempontból is rétegzett. Ez azt jelenti, hogy az egyes etnikumok között a hatalom intézményesített (vagy nyers erőszakon alapuló) formái egyenlőtlen módon oszlanak meg. Lenski modellje azért lehet nagyon hasznos a számunkra, mert egyszerre használható az egyes etnikumok rétegződési pozíciójának leírásának keretében és a különbségeket okozó társadalmi és intézményes tényezők megértésében.

Végül Lenski azon megjegyzése is jelentőségteljes, hogy „a hatalomért és kiváltságért folytatott küzdelem nemcsak az egyének és osztályok közötti küzdelemből áll, hanem osztályrendszerek, ebből következően a különböző elosztási elvek közötti küzdelemből is.” (Lenski 1997:322–323). Ennek a tételnek a jelentősége az etnikai egyenlőtlenségekre fókuszáló elemzések szempontjából könnyen belátható, hisz így érthetőek meg azok a küzdelmek, amelyek az etnikai egyenlőtlenségek (helyesebben az etnikai osztályrendszer jelentőségének) csökkentésére irányulnak. Másrészt hasonlóképpen értelmezhető a nemzetállamok azon törekvése is, hogy a címzetes etnikumot minél kedvezőbb társadalmi pozícióba juttassa. Kelet-Európában az elosztási rendszerek alakulására ez utóbbi törekvésnek volt jelentősebb hatása.

Történeti támpontok

Etnikai rétegződés Erdélyben a századfordulón (1880–1910)

A századforduló etnikai rétegződési rendszere elsősorban a magyar népszámlálási adatok segítségével rekonstruálható. A népszámlálások a foglalkozásszerkezetre, írni-olvasni tudásra, mezőgazdasági népesség birtokszerkezetére, valamint az anyanyelven kívüli egyéb nyelvek ismeretére vonatkozó adatokat regisztráltak. A vizsgálat során a KSH levéltárában tervezzük ezen adatok részletes összegyűjtését, illetve a mai ország és közigazgatási határok szerinti összesítését. Jelen tanulmány célkitűzése ennél szerényebb, a szakirodalomban elérhető adatok és feldolgozások alapján kíván vázolni néhány alapvető tendenciát.

A korszak általános jellemzője, hogy ekkorra tehető a modernizáció, illetve a kapitalista gazdaságszerkezet irányába történő átalakulás kezdetei. Ez a folyamat a Monarchia (vagy akár Magyarország) más területeihez képest később indult el, egy viszonylag kedvezőtlen helyzetű régióban. A régió kedvezőtlen helyzete a vasúthálózat alacsony sűrűségétől, a városi népesség alacsony arányán keresztül a magas írástudatlanságig egy sor olyan tényezőben megnyilvánult, amelyek a piaci viszonyok kialakulását gátolták. A kialakuló új etnikai rétegszerkezetet egyrészt a korábbi korszak öröksége befolyásolta (vagyis, hogy Erdély feudális társadalmában az egyes nemzetiségek milyen helyet foglaltak el), másrészt pedig jelentős hatással volt rá az a tény, hogy a modernizációs folyamat, illetve a kapitalista gazdaságszerkezet kialakulása a magyar (és nem más) nemzetállami téren belül játszódott le.

(Nemzetiségi arányok, urbanizáció) A századfordulón a nemzetiségi arányok és az egyes nemzetiségek területi elhelyezkedése jelentős mértékben eltért a maitól. A románok, ugyanúgy a történelmi Erdélyben, mint a partiumi és bánási területeken, a népesség abszolút többségét adták, de a magyarok és

a németek együttes aránya az egyes népszámlálásokban 40% körül volt. A nemzetiségek a mainál nagyobb mértékben különültek el egymástól területileg. A történeti Erdélyben (ahogy ma is) a Székelyföld jelentette a magyarok legfontosabb összefüggő településterületét, ezen kívül azonban egy sor mikrorégióban (Kalotaszeg, Aranyosszék) szintén lokális többséget alkottak. A kizárólag románok lakta régiók jellemzően félreeső hegyvidéki területek voltak (Fogarás, Hunyad, Mócvidék), azonban Erdély nagyobb részén (Mezőség, Királyföld, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód stb.) szintén ők alkották a számbeli többséget, habár magyarokkal, illetve szászokkal keverten éltek. Biharban, Szatmárban és Arad északi részén a magyar és román településterületet egy többé-kevésbé világos etnikai határ választotta el. A magyarlakta területek szervesen kapcsolódtak az alföldi magyar tömbterülethez. A németek két egymástól elkülönülő csoportra tagolódtak, a középkori eredetű erdélyi szász, illetve a török hódítás után megtelepedett bánáti és szatmári sváb népességre. Ugyan az anyanyelvet regisztráló magyar népszámlálások egy alapvetően háromosztatú etnikai térszerkezetet rajzoltak fel, meg kell jegyezni, hogy azokban a zsidók és a cigányok nem jelentek meg különálló csoportként. A zsidókat anyanyelvük alapján nagyjából a magyarokhoz, kisebb részben a németekhez sorolták, és a cigányok többségét is más anyanyelvüként kategorizálták.

A városi népesség alacsony aránya mellett az urbanizáltság nagyfokú nemzetiségi különbségeit figyelhetjük meg. Másrészt a történeti Erdély, illetve a partiumi és bánáti részek között is jelentős különbségek figyelhetők meg.

1. táblázat

A városi népesség aránya az anyanyelvi csoportokon belül, 1880–1910

		Teljes népesség	Anyanyelv			Egyéb
			Román	Magyar	Német	
Teljes terület	1880	10,0	3,5	20,8	15,5	15,4
	1900	11,5	3,9	23,7	17,4	7,9
	1910	13,1	4,3	26,7	19,9	6,8
Történeti Erdély	1880	10,3	4,3	16,5	24,1	14,0
	1900	12,1	5,2	20,5	24,0	15,6
	1910	12,9	5,4	22,2	23,9	11,1
Történeti Erdély	1880	9,8	2,6	27,2	9,2	16,1
	1900	13,5	3,7	35,1	14,6	4,5
	1910	15,0	3,7	37,2	16,6	6,0

Forrás: Varga 1998

Szembeeszkő a népesség többséget alkotó románok alacsony urbanizáltsága. Közöttük 1880-ban mindössze 3,5, míg 1910-ben 4,3% volt a városiak aránya. Míg a románok urbanizáltsági foka kis mértékben növekedett, a városi népességen belüli arányuk csökkent (19,7%-ról 17,7%-ra). Összességében a magyarok voltak a leginkább urbanizált nemzetiség: a korszak elején 20,8, a végén 26,7%-uk élt városban. Ezzel a magyar anyanyelvűek alkották a városi lakosság többségét (1880-ban 53,8, 1910-ben 64,6%-át). A németek esetében a városi népesség aránya 15,5%-ról 19%-ra nőtt, amivel a városi népesség a románokéval közel megegyező arányát tették ki (1880-ban 19,3, 1910-ben 15,3%).

Ezen viszonylag jól ismert megoszlások mellett érdemes a történeti Erdély, illetve Partium és Bánság közötti különbségekre is kitérni. A történeti Erdélyen belül nem a magyarok, hanem a németek voltak a leginkább urbanizált nemzetiség. Ez annak köszönhető, hogy a szászok lakta dél-erdélyi részek már a modernizációs átalakulást megelőzően a leginkább városias jellegű körzetek voltak. A németek körében a városi lakosság aránya a vizsgált korszakban nem változott, 24%-os maradt, amit azonban a magyarok a jelentős növekedés ellenére sem tudtak utolérni. Kiemelt jelentősége van annak is, hogy a székelyföldi magyar tömbterület (ami a történeti Erdély magyar népességének felét tömörítette) az erdélyi átlaghoz viszonyítva igen kis mértékben volt urbanizált, 1910-ben a városiak aránya 7%-os volt. Vagyis, míg Erdély Székelyföldön kívüli, nem magyar többségű részein a városi népesség többségét a magyarok adták, a magyar többségű Székelyföld periférikus helyzetű, rurális régió maradt.

A partiumi és bánsági területek városiasodása nagyban különbözött a történeti Erdélyen belül végbement fejlődéstől. Ezeken a területeken a modernizáció és az iparosodás jóval intenzívebb volt, ami a városi népesség arányának nagyobb mértékű növekedésében is tükröződött. Míg 1880-ban a városiak aránya alatta maradt a történeti Erdélyt jellemző értéknek (9,8% a 10,3%-kal szemben), addig 1910-ben már jóval meghaladta azt. A vizsgált periódusban Arad, Temesvár és Nagyvárad egyaránt felülmúlta lélekszám tekintetében a legnagyobb erdélyi várost, Kolozsvárt. A városok növekedése itt a periódus első felében, 1880 és 1990 között volt gyorsabb, míg Erdélyben a városfejlődés a századfordulót követően lendült neki.

Az egyes etnikumok urbanizáltságában is jóval nagyobbak voltak a különbségek, mint a történeti Erdélyben. Itt a városiak nagyobb hányadát tették ki a magyarok (1880-ban 59,8, 1910-ben pedig már 71,6%-át), miközben egyértelműen a magyarok voltak a leginkább urbanizált nemzetiség: 1880-ban 27, 1910-ben pedig már 37%-uk volt városiak. A magyarok magas urbanizáltsága azonban részben a jelenlegi országhatárok által okozott „optikai csalódás”, nem pedig korabeli társadalmi valóság. Arad, Nagyvárad vagy Szatmárnémeti természetes vonzáskörzete a korszakban jóval a jelenleg Ro-

mániához tartozó területen túl terjedt. A trianoni békediktátumot követően ezek a magyar etnikai tömbterület peremén lévő városok úgy kerültek román fennhatóság alá, hogy magyar etnikumú falusi vonzáskörzetük nagyobbik része magyar közigazgatás alatt maradt. A magyarok (statisztikailag) kiemelkedően magas városiassága részben erre a tényezőre vezethető vissza.

(Az írni-olvasni tudás, iskolázottság) Az alábbi táblázat a korabeli Magyarország, illetve a történeti Erdély vonatkozásában jeleníti meg az írni-olvasni tudásban megnyilvánuló különbségeket. A ma Romániához tartozó partiumi és bánági területek vonatkozásában nem rendelkezünk adatokkal.¹³

2. táblázat
Az írni-olvasni tudók aránya Magyarországon
és a történeti Erdélyben, 1880–1910

	Anyanyelv	1880	1900	1910
Magyarország	Magyarok	44,7	61	67,1
	Németek	57	67,9	70,7
	Szlovákok	32	50	58
	Románok	9,2	20	28,1
	Rutének	7,2	14,5	22,2
	Horvátok	26	52,8	62,5
	Szerbek	18,9	41,5	51,3
	Egyéb	27	43,2	44,5
Történeti Erdély	Magyarok	31,4	51,3	59,5
	Németek	63,2	73,4	76,1
	Románok	9,9	20	27,9
	Egyéb	10,5	18,7	18,5
	Összesen	21,3	35,5	42,9

Forrás: Nagy 1993:261; Erdély Története III. kötet: 1510

Magyarország teljes területén az írástudók aránya a németek között volt a legmagasabb. A koraszak elején ehhez képest a magyarok lemaradása jelentősnek mondható, 1910-re viszont az írástudók aránya a magyarok között már megközelítette a németekre jellemző értéket. Más nemzetiségekhez viszonyítva a szlovákok voltak még viszonylag kedvező pozícióban, míg a leginkább kedvezőtlen helyzet a ruténeket és a románokat (1880-ban 9,2, 1910-ben 22,2% írástudó) jellemezte.

Erdélyben, amellett, hogy öszességében jóval alacsonyabb arányú volt az írni-olvasni tudás, a magyarok jelentősen kedvezőtlenebb, míg a németek kedvezőbb helyzetben voltak. 1880-ban a magyarok 31,4, 1910-ben pedig 59,5%-a tudott írni-olvasni. Az erdélyi németek közt viszont az írni-olvasni tudás magasabb arányú volt, mint Magyarország teljes területén: 63,2% 1880-ban, illetve 76,1% 1910-ben.

Az analfabetizmus nemzetiségi különbségei mellett az iskoláskorú népességre vonatkozó korabeli statisztikák azt mutatták, hogy a magyarok az egyes oktatási szinteken növekvő arányban voltak felülreprezentálva. Ezen adatok érvényességével és értelmével kapcsolatban Karády Viktor (2000) készített figyelemre méltó elemzést. Karády szerint az adatokat nem értelmezhetjük pusztán tényleges iskolázottsági különbségként, ami a magyarok az oktatási rendszer iránti nagyobb fokú érdeklődésével vagy az egyenlőtlen hozzáféréssel lenne magyarázható. Szerinte azt is figyelembe kell vennünk, hogy az oktatási rendszer az asszimiláció egyik legfontosabb csatornájaként működött.

Miután Magyarországon az ország népességének fele a nem magyar nemzeti-ségihez tartozott, a liberális magyar elit elsősorban a nem magyar eredetű népesség elitjét, illetve a társadalmilag mobil részét igyekezett asszimilálni, míg a nemzetiségi néptömegek esetében viszonylag kis erőfeszítéseket tett. Így értelmezhető, hogy az 1868-as Eötvös-féle népfőiskolai törvény és az 1907-es Lex Apponyi között az elemi oktatási intézmények többségét működtető egyházak lényegében szabadon választották meg az oktatás nyelvét. Ezzel szemben a középfokú oktatásban már sokkal erősebben érvényesült a magyar nyelv dominanciája és, az erdélyi szászokat leszámítva, gyakorlatilag egyik nemzeti-ség sem rendelkezett a magyarral egyenértékű középiskolai oktatási hálózattal. Az egyetemek mint állami intézmények esetében a magyarnyelvűség, illetve az asszimilációs funkció még inkább nyilvánvaló volt (Karády 2000:240).

(Foglalkozásszerkezet) A foglalkozásszerkezettel kapcsolatban a történelmi Erdélyre vonatkozó adatokkal rendelkezünk.¹⁴ Az adatok alapján egyrészt a régió erőteljes agrárjellege rajzolódik ki. A teljes népesség 71,7%-át az őstermelés foglalkoztatta. Ezzel szemben az ipar (és bányászat) 14,2, a tercier szektorba tartozó szolgáltatások és hivatali beosztások 8,2, az egyéb és ismeretlen ágazatok pedig 5,9%-nak adtak munkát.

A primer szektorban dolgozók többsége nagyobb részt önellátásra berendezkedett, a piaci árutermelésbe be nem kapcsolódott gazdaságokban tevékenykedő paraszt volt. Közöttük a román anyanyelvűek voltak erősen felülreprezentálva, akik esetében az őstermelők a lakosság 84,7%-át tették ki, szemben a magyarok 55,8 és a németek 57,3%-ával. Az iparban foglalkoztatottak között ezzel szemben a magyarok és a németek voltak erősen felülreprezentálva. 1910-ben az iparban dolgozók 55,7%-a volt magyar, 29%-a román és 15,3%-a német anyanyelvű. A románok a bányászatban viszonylag nagyobb arányban voltak képviselve, köszönhetően annak, hogy a bányavidékek a román többségű régiókban helyezkedtek el.

A tercier szektorban dolgozók között – az ipari foglalkoztatottakhoz, illetve a városi lakosokhoz hasonlóan – szintén erősen alul voltak reprezentálva a románok, ugyanakkor a magyarok és a németek a tercier szektoron belül más-más szférákba koncentráltak. A kereskedelembe dolgozott a németek 6%-a, szemben a magyarok 3,8%-ával. A (keresztény) magyarok lemaradása még szembeszökőbb, ha – a két világháború közötti foglalkoztatási statisztikákra támaszkodva – feltételezzük, hogy a magyar anyanyelvű kereskedelembe foglalkoztatottak jelentős része a zsidók közül került ki. A magyarok (a németekhez viszonyítva) a közlekedésben tömörültek nagyobb mértékben, részben annak köszönhetően, hogy a MÁV alkalmazottak zömében magyar anyanyelvűek voltak.

A polgári és egyházi közalkalmazottak szintén a magyarok között tették ki a legnagyobb arányt, ugyanakkor ez volt az a réteg, amely a románok közt

a legkevésbé volt alulreprezentálva (bár ez is jócskán alul volt). Ez annak köszönhető, hogy a mindössze 11 900 román értelmiségi közül 3820 az ortodox vagy görög katolikus klérushoz kapcsolódott, 3440 volt tanító vagy tanár, míg 1360 dolgozott a közigazgatásban (Ronnás 1984:117).

3. táblázat
A népesség foglalkozási főcsoportok és anyanyelv szerinti megoszlása
a történeti Erdélyben (1910)

Gazdasági szektor	Foglalkozási főcsoport	Teljes népesség (2678 ezer)	Anyanyelv			
			Magyar (918 ezer)	Román (1472 ezer)	Német (234 ezer)	Egyéb (54 ezer)
Primér	Östermelés	71,7	55,8	84,7	57,3	55,6
Szekundér	Bányászat-kohászat	1,9	2,2	1,6	0,9	9,2
	Ipar	12,3	18,8	6	22,2	27,8
	Összesen	14,2	21	7,6	23,1	37
Tercier	Kereskedelem és hitel	2,2	3,8	0,7	6	
	Közlekedés	1,9	4,2	0,7	1,2	
	Polg. és egyházi közszolgálat	3,2	5,7	1,5	5,1	
	Véderő	0,9	1,2	0,6	1,7	
	Összesen	8,2	14,9	3,5	14	
Egyéb	Napszámos	1,8	1,9	1,8	0,9	7,4
	Házi cseléd	1,8	2,8	1,2	0,9	
	Egyéb és ismeretlen	2,3	3,6	1,2	3,8	
	Összesen	5,9	8,3	4,2	5,6	7,4
Összesen		100	100	100	100	100
Kereső		44,1	43,2	44,4	44	48
Eltartott		55,9	56,8	55,6	56	52

Forrás: Erdély Története III. kötet: 1609

Livezeanu (1995:298) a magas státuszú románokat két kategóriába sorolta. Az egyik kategóriába azok a tanárok, orvosok, ügyvédek, vállalkozók, újságírók tartoztak, akik elsősorban saját közösségükön belül fejtették ki tevékenységüket. A román ügyvédek, vállalkozók egy része mindegy közvetítő funkciót játszott az alapvetően rurális román közösség és a szélesebb társadalom között. Az ortodox, illetve görög katolikus klérusba tartozók, illetve a vidéki tanítók ezzel szemben nagyon kis mértékben érintkeztek a társadalom nem román részével. A másik (az előbbinél kisebb) csoportba azok tartoztak,

akik integrálódtak a városok döntően magyar, kisebb részben német társadalmába, ami azonban sok esetben a román közösségből való kiszakadást vonta maga után.

A népesség többségét tömörítő falusi társadalmak maguk is erősen rétegzettek voltak, a gazdasági erőforrások és a társadalmi presztízis különböző formái pedig itt is etnikai szempontból egyenlőtlenül oszlottak meg. A korszakban igen jelentős szerepet játszottak a weberi értelemben vett rendi különbségek.¹⁵ A paraszti társadalmon belül ekkor még élénken élt annak az emlékezete, hogy a korszakban gazdálkodó életmódot folytatók közül egyesek korábban jobbágyok, zsellérek, szabad parasztok, határőrkatona vagy kismemesek voltak. A vegyes településeken, illetve vidékeken nagyban meghatározta az egyes nemzetiségek viszonyát (az egymástól való elkülönülést, illetve a szimbolikus alá-fölérendeltségi viszonyokat), hogy ezek a rendi kategóriák az etnikai határokkal is egybeestek-e.¹⁶ A rendi különbségek nagyban meghatározták például a párválasztás keretét. Így Mikó Imre a harmincas években a Kis-Szamos menti vegyes lakosságú településcsoportot vizsgálva megállapította, hogy a magyarok etnikai endogamiája nagyobb mértékű volt azon falvakban, ahol a magyarok kismemesi és jóval alacsonyabb, ahol a románokhoz hasonlóan jobbágyi eredetűek voltak (Mikó 1998).

A vagyoni különbségek (amelyek közül leginkább a föld-, illetve az állattulajdonnak volt jelentősége) ezekre a rendi különbségekre tevődtek rá. Ezeket – a népszámlálások birtoknagyságra vonatkozó különbségei alapján – szintén csak a történeti Erdély vonatkozásában tudjuk egyelőre adatolni (Erdély Története három kötetben: III. kötet 1594).

Az adatokból kitűnik az erdélyi birtokszerkezet két alapvető jellemzője, nevezetesen, hogy egyrészt a kis- és törpebirtokok domináltak (a mezőgazdasági népesség 72%-a 50 hold alatti birtokon gazdálkodik), másrészt pedig, hogy viszonylag alacsony volt a föld nélküli mezőgazdasági munkások aránya. A birtoknagyság alapján a falusi társadalom etnikai rétegzettsége is egyértelműnek tűnik. Az egyes rétegeken belül a románság aránya a birtoknagysággal csökkent. Így az 5 hold alatti törpebirtokosok között 70,6, a 5-10 hold közöttiek között 68,5, a 10-50 hold közöttiek között 60,3, az 50-100 hold közöttiek esetében pedig 46,6%. A középbirtokos kategórián (100–1000 hold) belül ezzel szemben már csak 27, az (100 hold fölötti területet) bérlők között 25, a nagybirtokosok között pedig mindössze 8,7%-nyi románt találunk. A magyarok esetében a viszony fordított. A törpebirtokosok között alulreprezentáltak (5 hold alatt 22,9, 5–10 hold között 23,1%), míg a középbirtokos és bérlő kategórián belül kétharmados, a nagybirtokosokon belül pedig 87,4%-os többséget képeztek. A magyarok között ugyanakkor egyértelműen többen estek a földnélküli mezőgazdasági munkás, illetve gazdasági cseléd kategóriákba (30,1, illetve 31,7%). A németek között a tehetősebb kisbirtokosok (10–50 hold között 12,1, 50–100 hold között 11,3%), a középbirtokosok

(7,8%), illetve a bérlők (8,6%) voltak felül, a törpebirtokosok (6,4%), a nagybirtokosok (3%) és a földnélküliek (2,1%) pedig alulreprezentálva.

Összességében tehát a magyar mezőgazdasági népesség mutatta a legerősebb tagoltságot. Ebből a nemzetiségből került ki a nagybirtokos osztály, és a középbirtokosok között is erősen felül voltak reprezentálva, ugyanakkor a magyarok a földnélküli rétegeknek is arányukhoz viszonyítva nagyobb részét adták, legnagyobb részük pedig a románokhoz hasonlóan törpe- és kisbirtokos volt. A románok és a szászok között az egyenlőtlenségek mértéke kisebb volt. A románok meglehetősen nagy arányban a törpe- és kisbirtokosok között (50,4%-uk 10 hold alatt), míg a németek a kisbirtokos kategória felső részében (4%-uk 10–50 hold között) koncentráálódtak.

Az etnikai rétegződési rendszer változása a két világháború között

Az első világháborút követően Romániához csatolt erdélyi, bánági és partiumi területeken a románok abszolút többséget képeztek, a korabeli etnikai rétegződési rendszer viszont a román elit szemében olyan tényezőként tűnt fel, ami nehezítette a terület román nemzetállami térbe való integrálhatóságát. A városi társadalmakat magyarok és magyar nyelvű zsidók dominálták, de a német elem is nagymértékben felül volt reprezentálva. A románok többsége ezzel szemben falusi közösségekben élt és közöttük más nemzetiségeknél jóval nagyobb arányt képviseltek az analfabéták. Ronnás szerint a nagy arányban elszigetelt közösségekben élő románok egyfajta *underclass* alkottak. Ez a társadalmi helyzet volt az, ami a magyarosodástól ugyan megóvta őket, de a modernizációs folyamatokban való részvételüket is gátolta és azt eredményezte, hogy Trianon után igen kis mértékben voltak felkészülve az újdonsült vezető szerepükre (Ronnás 1984:98).

A két világháború között azonban megkezdődött a Romániához csatolt területek etnikai rétegződési rendszerének átalakulása. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a román állam saját adminisztratív hatalmát a többségi etnikum társadalmi pozícióinak javítására használta fel. Livezeanu (1995: 138–151) három olyan dimenziót sorol fel, amelyekre a román nemzetépítés fókuszált, és amelyeken keresztül (az etnikai arányok mellett) elsősorban a románok számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszert akarta átalakítani. Ezek a területi, az intézményes, illetve a városi társadalmakra irányuló fókusz.

Az első a területi dimenzió, amelynek kapcsán a román elit számára problémát jelentett, hogy a kisebbségek (elsősorban a magyarok) az újonnan szerzett területek egyes régióit kompakt tömbökben népesítik be. A két nagyobb magyar tömbterület a Székelyföldön és Partium nyugati, északnyugati részén helyezkedett el. E két terület közül a nyugati határ-menti sáv szembeesült erőteljesebb román nemzetiesítési intézkedésekkel, ami a telepés-falvak létrehozását is magába foglalta. A területi fókusz az úgynevezett kultúr-

zónákra vonatkozó törvényben is tükröződik, amely értelmében azok a tanítók, akik Bihar, Szatmár, Szilágy, Csík, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, illetve Hunyad megyékben vállaltak legalább négy évig munkát, 50%-os fizetésemelésben és egyéb kedvezményekben részesültek.¹⁷

(*A városok nemzetiségi arányainak változása*) A román nemzetépítés fő prioritását az újonnan megszerzett területek városi társadalmainak az átalakítása képezte. Az új román hatalom Besszarábiában is az erdélyihez hasonló helyzettel szembesült. A román (vagy „moldován”) népesség itt is a paraszti közösségeken belül volt felülreprezentálva, a térség nem román (orosz, illetve zsidó) kultúrájú városai pedig a román elit szemében idegen enklávékként tűntek fel (King 2000).

A román elem városi társadalmakon belüli súlyának növelését, illetve az etnikai rétegződési rendszer megváltoztatását a két világháború között elsősorban a túlméretezett állami-bürokratikus szektoron keresztül próbálták megvalósítani, ami egyben az erre irányuló próbálkozások korlátait is megszabta.

A két világháború között az etnikai rétegződési rendszer mellett (illetve azzal összefüggésben) az etnikai arányok is megváltoztak. A változás elsősorban a városi népességet érintette, míg a falvak etnikai összetétele sokkal kisebb mértékben módosult. A változás legfontosabb eleme, hogy az erdélyi, partiumi, illetve bánági városokban a románok száma és aránya nagymértékben emelkedett. Számuk 1930-ra megháromszorozódott, 121 ezerről 336 ezerre nőtt, arányuk pedig megduplázódott és meghaladta a teljes városi népesség egyharmadát. Ezzel párhuzamosan az 1910-ben a városok közel kétharmadát kitevő magyar népesség aránya látványosan visszaszorult, míg a németeké mérsékelten csökkent.

A gyors változást részben a közigazgatási módosítások okozták, a román adminisztráció ugyanis az addigi 39 mellett újabb 10 települést emelt városi rangra (Varga 1998). A másik ok a migrációs folyamatokban rejlik, hisz az impériumváltást követően közel 200 ezer (zömmel városi) magyar hagyta el a román fennhatóság alá került területet és távozott Magyarországra (Petrichevich 1924). Jelentős volt a városokba beköltöző románok száma is. Bár az új adminisztrációban a Regátból érkezettek is helyet kaptak, az erdélyi városokba költözött románok túlnyomó többsége nem a Kárpátokon túlról, hanem az erdélyi falvakból érkezett (Ronnás 1984: 333). Végül a városok népszámlálásokban megmutatkozó etnikai összetételét a közigazgatási változások és a migrációs mozgások mellett a román és a magyar népszámlálások kategorizációs gyakorlata közötti eltérés is befolyásolta. A magyar népszámlálások a legjobban/legszívesebben beszélt nyelvként értelmezett *anyanyelv* segítségével reprezentálták az etnikai különbségeket. Az új román adminisztráció ezzel szemben az etnikai eredet fele tolta el a kategorizációt azzal,

hogy a részben etnikai eredetként értelmezett *nemzetiségre* kérdezett rá, az anyanyelvet pedig a származási családban gyermekkorban beszélt nyelvként értelmezte át.¹⁸ Miután az erdélyi városokban a magyar nyelvi közösség jóval tágabb volt a magyar etnikai eredetűek körénél, az új kategorizációs technikák értelemszerűen a magyarok arányának csökkenését okozták. Itt elsősorban a zömmel magyar nyelvű, de társadalmilag a keresztény magyaroktól több szempontból elkülönülő zsidóságra érdemes kitérni.¹⁹ A román elem térnyerése azonban a zsidó–magyar viszonytól függetlenül is kétségtelen tény, noha ez az egyes városokban nem volt egyenletes. Ha a nagyobb városokat tekintjük, megfigyelhetjük, hogy – paradox módon – a két világháború között ott nőtt a román lakosság száma kisebb mértékben, ahol korábban is jelentős számú román élt.²⁰

Ha az egyes nemzetiségek urbanizálódását nézzük, egyértelműen megállapítható, hogy a városiak aránya a magyarok közt nőtt a legkisebb, a románok közt pedig a legnagyobb mértékben. Míg a románok esetében az okok egyértelműen a közigazgatási változásokra, illetve a városba áramlásra vezethetők vissza, addig a magyaroknál összetettebb folyamatokkal állunk szemben. Nem pusztán arról van szó, hogy a városba költözés esetükben kisebb mértékű volt, hanem arról is, hogy a városokból sokan külföldre távoztak, illetve a magyar nyelvű városi népesség egy része (legalábbis statisztikailag) levált a magyarságról. Azt mondhatjuk tehát, hogy a két világháború között elkezdődött a városi magyar népesség kicserélődése. A középosztály jelentős arányban elvándorolt, vagy – amennyiben zsidó származású volt – eltávolodott a magyarságtól, helyükre azonban a falvakról érkeztek (alacsonyabb státusú) magyarok. Ez a folyamat később, a szocialista modernizáció periódusában kap majd nagyobb lendületet.

(Az *oktatási rendszer*) Livezeanu a területi és a városi társadalmakra irányuló fókusz mellett az intézményes fókuszot emeli ki és itt elsősorban az oktatási rendszerre gondol. Az oktatási intézmények és az iskolázottság elosztási rendszerben betöltött szerepe a modernizáció során növekedett meg. Korábban formális oktatásban csak igen kevesen és általában a privilegizált osztályok tagjai részesültek. Ez a tényező nem módosította jelentős mértékben a hatalom és a privilégiumok társadalmi megoszlását, hisz az oktatás sok esetben azt jelentette, hogy a vezetésre származásuktól fogva jogosult eliteket készítettek fel az igazgatási feladatok ellátására (Lenski 1966:390). A korábban tárgyalt (1880–1910 közötti) periódusban azonban megkezdődött a formális oktatás expanziója, ami az írni-olvasni tudás gyors terjedésében is jól lemérhető. Ebben a korszakban az analfabetizmus már egyértelműen hátrányt jelentett, úgy az egyén szempontjából (aki az írni-olvasni tudás híján kisebb eséllyel vehetett részt a mobilitási és modernizációs folyamatokban), mint a társadalom egészét tekintve (mivel az analfabetizmus okán korlátozott volt a

mobil, nem mezőgazdasági szektoron kívül felhasználható munkaerő). Egyre inkább az iskolai végzettség különbségei határozták meg az egyik legfontosabb osztályrendszert, hisz a hivatalnoki, illetve értelmiségi foglalkozások betöltése végzettséghez volt kötve, ez utóbbi két kategória pedig a városi középosztály számottevő részét adta.

A modern társadalmakban az oktatás kiterjedésével az oktatási rendszer kompetitív jellege elkerülhetetlenül fokozódik, azonban a különböző képzési szintekhez való hozzáférés általában továbbra is egyenlőtlen marad. Számottevő irodalma van annak, hogy az oktatási rendszer, a maga meritokratikus ideológiájával hogyan járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez és legitimálásához (L. Bourdieu 1978). Számunkra most annak van központi jelentősége, hogy az oktatási rendszer az etnikai egyenlőtlenségi rendszer újratermelésében, majd később a megváltoztatására irányuló kísérletekben is kulcsszerepet játszott.

Az oktatási rendszernek a román elit is kiemelt szerepet szánt az etnikai rétegződési rendszer átalakításában, miközben a kiinduló helyzet (a szemzőgükből nézve) igen kedvezőtlen volt. A kisebbségek (magyarok, németek, zsidók) az írni-olvasni tudás tekintetében nem pusztán Erdélyben voltak egyértelmű fölényben a románokkal szemben, hanem országosan is. A Regátban ugyanis az írni-olvasni tudók aránya nem sokban különbözött az erdélyi románokra jellemző értéktől. Ez egyben azt jelentette, hogy a kisebbségek által sűrűn lakott tartomány javára jelentős regionális különbségek léteztek.

1930-ra a regionális különbségek – az írni-olvasni tudás terjedésének természetes következményeként – jelentős mértékben csökkentek, de nem tűntek el teljesen. A nemzetiségek közötti különbségekre nincsenek közvetlen adataink, de egyrészt elmondható, hogy az egyes megyékben a kisebbségek és az írni-olvasni tudók aránya között egyértelműen pozitív kapcsolat volt, másrészt pedig a románok kárára meglévő különbségek még 1956-ban is fennálltak. Ekkor a románok közt az analfabéták aránya 10,9%-os volt, míg a magyarok és a zsidók közt 3,1, a németek között pedig 1,1%-os (Ronnás 1984: 240).

A másik oldalon az egyetemi rendszer átalakítása ugyan látványosabb eredményeket hozott, de ez a folyamat is ellentmondásokról volt terhes. A felsőoktatás keretszámai jelentős mértékben kibővültek. Míg 1914/15-ben az 1918-ban létrejött Nagy Románia területén működő egyetemeken²¹ 8632 diák tanult, addig ez a szám 1924/25-re 22 379-re, 1929/30-ra pedig 37 314-re emelkedett (Livezeanu 1995:235). A felsőoktatási expanzió szükségességét a román elit nemzeti szempontokkal indokolta. E felfogás szerint az egyetemeknek kulcsszerepük volt az új román elit megteremtésében. Innen kerülnek majd ki azok az orvosok, tanárok, ügyvédek, újságírók, akikre a megnövekedett román államnak szüksége van, és akiknek fel kell váltaniuk az

újonnan megszerzett tartományok nem román etnikumú elitjeit (Livezeanu 1995:211, Pálffy 2004:160).

A román tannyelvűvé vált egyetemeken kezdetben a nyelvtudás hiánya is gátolta a magyar hallgatók beiratkozását. Így például az 1921/22-es tanévben mindössze 32 magyar diákja volt a kolozsvári egyetemnek (Pálffy 2004), ezt követően azonban gyorsan emelkedett a számuk és arányuk, egészen az 1934/35-ös tanévig, amikortól ismét csökkenni kezdett. Ebben az évben a (maximális) létszám 1100 fő volt, ami a teljes diáknépesség 27,7%-át tette ki. A hallgatók létszámára vonatkozó részletes bontásokból kitűnik, hogy a két világháború között a kolozsvári egyetem diákságának 9–11%-át tették ki a zsidó, 4–5%-át pedig a német nemzetiségű diákok. A kezdeti magasabb értékek után a románok a diákság kétharmadát tették ki. Összességében – az erdélyi nemzetiségi arányokhoz viszonyítva – tehát a németek és a magyarok alul, a románok és a zsidók pedig felül voltak reprezentálva a kolozsvári egyetemi népességben belül.

Amennyiben az ezer főre eső egyetemisták nemzetiségenkénti számát országosan vizsgáljuk, még nagyobb aránytalanságokat tapasztalunk. Ennek a mutatónak az értéke a magyarok esetében 0,44, a németek esetében 0,58, míg a románok esetében 1,86, a zsidókéban pedig 5,9 (Livezeanu 1995:238).

A felsőoktatás kapcsán mindenképpen érintenünk kell, hogy az expanzióknak nem voltak meg sem az infrastrukturális, sem a társadalmi feltételei. A gyors növekedést nem követte az egyetemi infrastruktúra bővülése, ami zsúfoltsághoz és az oktatás színvonalának látványos romlásához vezetett (Livezeanu 1995:240–241). Ennél azonban sokkal nagyobb problémát jelentett, hogy a bővítés valójában nem találkozott a munkaerő-piaci igényekkel, így a felsőoktatás túlnépesedése a szellemi munkaerőpiac túlnépesedéséhez vezetett. Ebben elsősorban az ország társadalmi és gazdasági fejlettsége játszott közre. Erdélyben az iparosodás amúgy sem volt előrehaladott, 1918-ban pedig a terület egy olyan államalakulat része lett, ami még ennél is kisebb mértékben volt iparosodva. Így a felsőfokú végzettség a boldogulás útját szinte kizárólag az állami hivatalnoki pályában látták (Livezeanu 2004:243). A helyzetet nagyban súlyosbította, hogy a háborút követően a szellemi munkaerőpiacok, illetve a diplomák érvényessége gyakorlatilag az új nemzetállami területekre korlátozódott (Pálffy 2004:160). A diáklétszám túlméretezettsége és az ebből fakadó bizonytalanság nagymértékben hozzájárult a román fiatalság jobbra tolódásához, illetve a Vasgárda mozgalom megerősödéséhez, ami azzal járt, hogy az állami hivatali állások betöltésénél a harmincas évek második felében – az addighoz képest is – az etnikai/nemzeti lojalitás játszotta a fő szerepet. A kisebbségek a nem állami szférába szorultak vissza. Ez a magyarokat érintette a leginkább, akik korábban nagymértékben felül voltak reprezentálva a közalkalmazottak között, és kevésbé a zsidókat és a németeket, akik kevésbé orientálódtak a közalkalmazotti pályák irányába. A kisebbségek nem állami szférá-

ba való visszaszorulásával áll összefüggésben, hogy az értelmiségi munkaerő-piacra való belépés direkt etnikai szabályozására, az 1938-ban meghozott „*numerus valahicus*” törvény ebből az irányból és nem a felsőoktatási kvóták bevezetésén keresztül tett kísérletet. A szóban forgó törvény előírta, hogy a románok a magánkézben lévő cégek alkalmazottai között 80, a vezetőségében pedig 50%-os arányt kell képviseljenek.

(Az 1918/1921-es földreform, illetve a foglalkozásszerkezet változása) 1918-ban közvetlenül a háború befejezését követően a Román Parlament egy földreformra vonatkozó törvényjavaslatot fogadott el. A törvény, amit 1921-ben módosítottak, nem pusztán az Ó-királyságra vonatkozott – ahol az Erdélyinél nagyobb súlyt képviselt a nagybirtok –, hanem az újonnan megszerzett tartományokra is. Mi több Erdély, Besszarábia és Bukovina esetében a földreform a regátinál jóval radikálisabb volt (Ronnás 1984:47). A törvény a kisajátítás alól mentesülő földterületek nagyságát az adott terület jellegétől (hegyvidék, dombvidék, síkság), illetve a földigénylők számától tette függővé. A kisajátítás alól mentesülő területek az egykor Magyarországhoz tartozó területeken igen eltérő birtokméreteket öleltek fel, 29 és 290 hektár között (Uo.). Miután Erdélyben a nagy- és középbirtokos réteg zömmel magyar volt, a törvény a falvak etnikai rétegződési rendszerét radikálisan átalakította, megfosztva a magyar földbirtokos réteget a létalapjától. Emellett a törvény igen súlyosan érintette a magyar egyházakat, egyesületeket, illetve a székely közbirtokosságot is (Mikó 1941).

4. táblázat

Az erdélyi népesség megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint 1930-ban

Foglalkozási főcsoport	Össz-népesség	Román	Magyar	Német	Zsidó	Egyéb nemzetiségű
Östermelés	69,7	81,0	58,0	54,1	9,2	64,5
Bányászat, ipar	12,6	6,5	19,9	24,0	26,7	15,9
Kereskedelem, hitel, közlekedés	6,1	3,5	7,8	7,2	40,4	3,0
Közigazgatás	1,5	1,5	1,8	1,5	1,9	0,6
Vallásfelekezetek szolgálatában	0,6	0,5	0,6	0,5	3,6	0,2
Közoktatás	0,8	0,8	0,9	1,1	1,0	0,3
Hadsereg és rendészet	1,5	2,0	0,4	0,6	1,2	2,7
Egészségügy	0,7	0,3	1,2	1,8	1,7	0,8
Alkalmi munkások	1,7	1,2	2,5	1,4	2,7	4,9
Egyéb, ismeretlen	4,8	2,7	6,9	7,8	11,6	7,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Erdély Története III. kötet: 1744.

A foglalkozásszerkezet átalakulásáról – amely témánk szempontjából központi jelentőségű – jelen tanulmányban nem fogunk részleteiben szólni. Ennek oka részben az, hogy jelen lapszám közli Opra Pál az 1930-as népszámlálási adatokra vonatkozó elemzését. Az alábbi táblázat alapján csupán annyit jegyzünk meg, hogy a magyarok továbbra is erősen alulreprezentáltak voltak az őstermelők között, erősen felülreprezentáltak az iparban és kis-mértékben felülreprezentáltak a szolgáltatási szektor egyes ágazataiban (kereskedelem, egészségügy).

A városi népesség körében – ahogy az Opra-tanulmányból is kiderül – a magyarok az iparban voltak felül-, az értelmiségi és hivatalnoki szakmák terén pedig alulreprezentálva. A városi középosztály és az értelmiség pozícióinak romlása ellenére a magyar népesség a két világháború között továbbra is a többségnél kedvezőbb rétegződési pozíciókkal bírt.

(Rész)összegzés

A népszámlálásokra alapozó elemzések esetében viszonylag kézenfekvő, hogy az egyes nemzetiségek társadalmi pozícióit egymás viszonylatában vizsgáljuk. Ez megóv bennünket attól a veszélytől, ami a magyar népességre fókuszáló (survey-)vizsgálatokat elemző kutatóra leselkedik. A csupán a magyarokra reprezentatív adatbázisok ugyanis megerősítik azt a képet, hogy a magyar közösségekről mint önállóan elemezhető entitásról beszélhetünk.

A magyar közösség társadalmi pozícióit viszont nem tudjuk csupán a magyarokra reprezentatív vizsgálatokon keresztül kutatni. A korábbi vizsgálatok egyik alapvető következtetése, hogy a *kisebbségi magyar társadalmak* torz (a többségi népességhez viszonyítva kedvezőtlen) demográfiai és társadalomszerkezettel jellemezhetők, aminek oka, hogy reprodukciójuk a többségi társadalmon (illetve egy idegen nemzetállami téren) belül játszódik le. Vizsgálatunkban a *kisebbségi magyar társadalomszerkezet* fogalmát a – Lenskitől átvett – etnikai rétegződési rendszerével helyettesítettük. Ezt azért is szükségesnek éreztük, mert a kisebbségi közösségek nehezen képzelhetők el olyan zárt entitásokként, amelyek a hozzájuk tartozók reprodukciós és mobilitási csatornáinak kizárólagos teret adnak.

A tanulmány történeti része, amely a 19. és 20. század fordulójára, illetve a két világháború közötti periódusra vonatkozott, mintegy ellenpontként szolgálhat az utóbbi évtizedek etnikai rétegződési rendszerének elemzésében. Az 1880–1910 közötti periódus bemutatása már csak azért is szerencsés, mert ekkorra tehető Erdélyben a modernizáció kezdetei. A kapitalista gazdaságszerkezet kialakulásával az etnikai rétegződési rendszer is átalakult, az átalakulásban pedig döntő szerepe volt annak, hogy a modernizáció a magyar nemzetállami téren belül zajlott le. Ilyen körülmények között a társadal-

mi mobilitás és a kialakuló kapitalista gazdaságba való bekapcsolódás gyakran a kisebbségek magyarosodásával jártak együtt. Ilyen körülmények között a városi társadalmakon és a magasan iskolázott rétegeken belül a magyarok (illetve a magyarul beszélők) egyértelműen felül voltak reprezentálva. Az erdélyi szászok helyzete sajátos volt, hisz már a modernizációt megelőzően nagymértékben városiasodott közösségről van szó, a vonatkozó periódusban is sikeresen tartotta fenn saját oktatási rendszerét és kedvező gazdasági pozícióit. A románok ezzel szemben a falvakon koncentráltak és a kapitalista termelési rendszerbe, illetve a mobilitási folyamatokba be nem kapcsolódott „társadalom alatti réteget” alkottak.

Trianont követően a román hatalom egyik fő törekvése az volt, hogy az államalkotó etnikum számára kedvezőtlen rétegződési rendszert megváltoztassa. Ennek kiemelt terepe a városi társadalmi terekért folytatott küzdelem, illetve az oktatási rendszer volt. Annak ellenére, hogy a városokon belül megjelent egy (elsősorban az államra támaszkodó hivatalnok és értelmiségi) román középosztály, a kisebbségi dominanciát a két világháború között nem sikerült teljesen megtörni. Az erdélyi városokban így egy sajátos kettős szerkezet alakult ki. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyarok a második világháborút követően váltak társadalmi értelemben is kisebbséggé,²² párhuzamosan azzal, hogy a szintén fontos pozíciókkal bíró zsidó és német közösségeket gyakorlatilag megszüntette a háború, a holokauszt, illetve a kivándorlás.

Irodalomjegyzék

- Arel, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (ed.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses* (Cambridge University Press, 2002) 92–121. p.
- Biró A. Zoltán: Generációs kapcsolatok székelyföldi lokális közösségekben, *Educatio* 1995 nyár, 235–245. p.
- Biró A. Zoltán és mások: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: Turós Endre (szerk.) *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról* (Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 1995) 13–45. p.
- Edna Bonacich: A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market, *American Sociological Review* 1972/37. (5), 547–559. p.
- Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* (Gondolat, Budapest, 1978)
- Bourgeois, Philippe: Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation., *American Ethnologist* 15/2, 1988, 328–348. p.

- Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups* (Harvard University Press, Cambridge Massachusetts – London, 2004)
- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig* (Kriterion, Kolozsvár 2007)
- Csűrös Miklós: Vegyes házasságok Erdély városaiban, *Kisebbségvédelem* 1/2-3., 1938, 32–37. p.
- Davis, Kingsley – Moore, Wilbert E.: A rétegződés néhány elve. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (Új Mandátum, Budapest, 1997) 10–24. p.
- Dobos Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben* (Osiris – Books in Print, Budapest, 2001)
- Erdély története három kötetben* (Köpeczi Béla főszerk.) (Akadémiai Kiadó, Budapest 1986)
- Gans, Herbert. J.: From underclass to under-caste: some observations about the future of the post-industrial economy and its major victims. In: Mingione, Enzo ed.: *Urban Poverty and the Underclass: A Reader* (Blackwell Publications, Oxford, UK, 1996)
- Gödrö Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés* (KSH Népeségkutató Intézet, Budapest, 2005)
- Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között, *Korall* 18. szám, 2004, 155–176. p.
- Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a XXI. században* (KEH, Budapest, 2010)
- Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése* (EÖKIK, Budapest, 2010)
- Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944-1990. Gazdaság és politikatörténet* (Atlantisz – Medvetánc, Budapest, 1990) 159–181. p.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában* (KSH-NKI Műhelytanulmányok 4, Budapest, 2004)
- Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jók a dualista kor nemzetiségi statisztikái? *Educatio* 2000/2, 239–252. p.
- King, Charles: *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture* (Hoover Institution Press, Stanford California, 2000)
- Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe* (Boulder, Co. East European Monographs, 2006)
- Lenski, Gerhard E: *Power and Privilege* (University of North Carolina Press, 1966)

- Lenski, Gerhard E.: Hatalom és privilégium. In: Angelusz Róber (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei* (Új Mandátum, Budapest, 1997) 302–344. p.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania* (Cornell University Press, Ithaca–London, 1995)
- Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma, *Regio* 2008/2, 240–256. p.
- Marger, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Globan Perspectives (Eighth Edition)* (Belmont, Wadsworth, 2006)
- Massey, Douglas – Denton, Nancy: *The American Apartheid. Segregation and the Making of the Underclass* (Harvard University Press, 1993)
- Mezei Elemér – Traian Rotariu: Asupra unor aspecte a migrației interne recente din România, *Sociologia Românească*, 1999/3, 5–38. p.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig* (Stúdium, Budapest, 1921)
- Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998 [1932])
- Monostori Judit: Szegénység az erdélyi magyarok körében és a vidéki Magyarországon. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (KSH-NKI, Budapest, 2009) 275–297. p.
- Monostori Judit – Veres Valér: A fiatalok népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben. In: Spéder Zsolt szerk.: *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (KSH-NKI, Budapest, 2009) 219–243. p.
- Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között, *Erdélyi Társadalom*, 2. évfolyam, 2. szám (2004. február), 151–180. p.
- Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007)
- Papp Z. Attila: Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között, *Regio* 2004/4, 155–231. p.
- Parkin, Frank: Social stratification. In: Bottomore, Tom – Nisbet Robert (ed.): *A History of Social Analysis* (Heinemann, London, 1979) 599–632. p.
- Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről* (Pesti Nyomda, Budapest, 1924)
- Portes, Alejandro: The two meanings of social capital, *Sociological Forum*, Vol. 15, No. 1 (Mar., 2000), 1–12. p.
- Râmneamțu. Petre: Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania, in perioada 1920–37, *Buletin Eugenic și Biopolitic*, 1937/10–12.
- Regényi Emil –Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia (ELTE, Budapest, 1988) 187–241. p.
- Ronnäs, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence* (The Economic Research Institute, Stockholm, 1984)

- Solomos, John: Varieties of Marxist conceptions of race, class and state: a critical analysis. In. Rex John – Mason, David (ed.): *Theories of Race and Ethnic Relation* (Cambridge University Press, Cambridge, 1986) 84–110. p.
- Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala, *Erdélyi Múzeum*, 1931/4–6, 170–182. p.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002)
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon* (Püski, Budapest, 1997)
- Tóth Szilárd: A „kultúrzóna” – szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán, *Acta Siculica* 2009, 525–532. p.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok.* (Püski, Budapest, 1998)
- Veres Valér: Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben, *WEB*, 2004. április, 41–48. p.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom 2/2* (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995)
- Wilson, William Julius: *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy* (University Of Chicago Press, Chicago, 1978)

Jegyzetek

- ¹ Az utóbbi évtizedekben több tanulmány látott napvilágot ebben a témában, azonban ezeknek nem sikerült az erdélyi etnikai rétegződési rendszer átfogó képét felrajzolniuk. L. Varga 1998; Veres 2004; Papp Z. 2008; Monostori-Veres 2009; Monostori 2009.
- ² Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok elsősorban a városi magyar középosztály pozícióvesztését tárgyalták. Emellett hangsúlyos volt annak a kérdése, hogy a társadalmi szolidaritás, illetve társadalmi cselekvés vajon osztály- vagy nemzetiségi alapon intézményesíthető-e? Sulyok (1931) a nemzetiséget a (marxi értelemben vett) társadalmi osztályhelyezethez hasonlóan határozta meg és az etnikailag integrált társadalom mellett érvelt. Mint látni fogjuk, az etnikai osztályhelyzet fogalmát Lenski (1966) nyomán magunk is ebben az értelemben használjuk. Mikó Imre – aki az *Erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1998 [1932]) című kötetével kétségkívül a legmaradandóbbat alkotta ebben a témában – azt hangsúlyozta, hogy a városi középosztály pozícióvesztése okán a magyar intézményrendszer, illetve a kisebbségi társadalom megújítása az alsó (paraszti) rétegek bevonásával képzelhető el. Ezzel a kisebbségi politikai és társadalmi közösség egy, a korábbinál demokratikusabb meghatározását sürgette. Jelen lapszámban Bárdi Nándor javaslatára a két világháború közötti társadalomtudományos elemzés előtti tisztelgésné Opra Pál tanulmányát közöljük.

- ³ Terjedelmi okok miatt utóbbi, (3) részt a következő lapszámunkban (Pro Minoritate 2010. ősz) közöljük (a Szerk.).
- ⁴ 1997-től kezdődően a Balázs Ferenc Intézet több, a négy nagy kisebbségi magyar közösségre reprezentatív *surveyt* bonyolított le (Dobos, 2001). Szintén a négy nagy magyar közösséget célozta meg a Mozaik 2001 (Szabó-Bauer-Laki-Nemeskéri, 2002), illetve a Kárpát-panel (Papp Z.-Veres, 2007) vizsgálat. Erdélyben ezt számos, az RMDSZ, illetve különböző állami intézmények megrendelésére végzett vizsgálat egészítette ki.
- ⁵ Lőrincz (2008) szerint a kisebbségi társadalom fogalma Erdélyben a kisebbségi léttel egyidejű. E kérdés tárgyalása elkerülhetetlen az etnikai rétegződési rendszer vizsgálata kapcsán, azonban erre jelen tanulmányban nem tudunk sort keríteni.
- ⁶ Parkin szerint „a marxizmus kézenfekvő válasza a faji, illetve közösségi szembenállásra a kérdés ignorálása. Az osztályelmélet különböző válfajai közül egyik sem tesz komoly erőfeszítést arra, hogy a fekete és fehér, a katolikus és protestáns, a flamand és valon vagy az anglofon és frankofon munkások közötti megosztottság jelentőségét az általános elemzés szempontjából feltárja” (Parkin, 1979:625). (a szerző fordítása)
- ⁷ Az első két modell, ami leginkább a birminghami *Centre for Contemporary Cultural Studies* munkásságához köthető, következményeiben lényegében az etnikumközi viszonyok a társadalmi rétegződéstől leválasztott tanulmányozásához vezetett.
- ⁸ Lenski modellje a vizsgálat során használt legfontosabb elméleti keret. E mellett a társadalmi töketípusok (L. Portes, 2000), a marginális közösségek szociológiája, illetve az *underclass* irodalma (Wilson, 1978; Massey-Denton, 1993; Gans, 1996; Ladányi-Szelényi, 2006) kerül felhasználásra. Ez utóbbiakra jelen tanulmányban nem térünk ki.
- ⁹ Szemben Marxszal vagy Weberrel, Lenski az osztály fogalmát tág értelemben használja. Osztálynak nevez minden olyan csoportot, amelynek tagjai a kiváltság vagy hatalom valamilyen formája tekintetében hasonló pozícióban állnak. Az elemzés során a hatalmi osztályoknak tulajdonít kulcsszerepet.
- ¹⁰ Az osztályrendszer valamely tényező alapján meghatározott osztályok hierarchiája.
- ¹¹ Az elosztási rendszer az osztályrendszerek összessége, ennek elemzése nyomán állapítható meg, hogy az adott társadalomban mely tényezők generálják az egyenlőtlenségeket.
- ¹² A szerző fordítása.
- ¹³ Ehhez az érintett vármegyék községenkénti adatsorait a jelenlegi országhatároknak megfelelően kellett volna csoportosítani, amire a későbbiekben fogunk sort keríteni.
- ¹⁴ A partiumi és bánági adatok rendszerezése szintén még előttünk álló feladat.
- ¹⁵ Webernél az osztály azon személyek csoportja, akik azonos piaci pozíciókat foglalnak el. Az azonos rendhez tartozók ezzel szemben a megbecsültségben, illetve presztízsben osztoznak. A rendek általában az életmód, a közös származás vagy a politikai hatalom monopolisztikus kisajátítása nyomán jönnek létre (Weber, 1995).
- ¹⁶ Összességében a paraszti társadalmon belüli rendi kategóriák és a nemzetiség között nagymértékű (de korántsem teljes) egybeesés volt tapasztalható. Az egykori jobbágyok és zsellérek között erősen felülreprezentáltak voltak a románok, de szép számmal találunk köztük magyarokat is. Ez a forma ugyanakkor a székelyek és még in-

kább a szászok között kevésbé volt jellemző. Itt korábban a szabad paraszti lét, illetve egyes székely székekben a határórség volt jellemző. A kismemesség döntő többsége a magyarok közül került ki.

¹⁷ Az 1924-es 176. számú törvény 159-es paragrafusát idézi Tóth, 2009, 525. p.

¹⁸ Az anyanyelvi kategorizációról L. Arel, 2002.

¹⁹ Az zsidóság erdélyi városok mintegy 10%-át tette ki. 1910-ben 72%-uk volt magyar anyanyelvű. A magyarokhoz való jelentős kulturális közelség ellenére azonban a társadalmi távolságok jelentékenyek lehettek, ha a vegyes házasságok 7,3%-os arányára gondolunk. L. Râmneamțu, 1937, illetve Csűrös, 1938,.

²⁰ Így Aradon, ahol 1910-ben a románok a népesség egyötödét, vagy Brassóban, ahol több mint egynegyedét tették ki, 1930-ban e nemzetiség aránya alacsonyabb volt, mint Kolozsváron. Az, hogy a románok aránya korábban az erősen magyar többségű városokban nagyobb mértékben növekedett, azzal függött össze, hogy ezeken a településeken az impériumváltás után a hivatali és egyéb állásokat máshonnan érkezetekkel töltötték be.

²¹ Ó-Romániában Bukarestben és Iașiban működött egyetem, míg Erdélyben Kolozsvár mellett Nagyváradon volt Jogi Akadémia. Ezek mellett román fennhatóság alá került Bukovinában a czernowitzi német nyelvű egyetem.

²² Társadalmi értelemben egy csoport kisebbségi mivolta nem csupán a számarányokból adódik, hanem abból, hogy ki van téve a többség társadalmi és hatalmi dominanciájának.